

NACIONALNI PARK
KOZARA
PRIJEDOR

NACIONALNI PARK
KOZARA

IZDANJE POVODOM 45-GODIŠNICE
KOZARSKE EPOPEJE

Gojko JOKIĆ

Nacionalni park
KOZARA
Prijedor

Turistički vodič
1989.

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

AUTOR TEKSTA
Gojko Jokić

RECENZENTI
Dragoje Lukić
Drago Šormaz

IZDAVAČI
Nacionalni park Kozara, Prijedor, Vuka Karadžića 43,
NIŠRO Turistička štampa, Beograd, Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Drago Šormaz
Slobodan Mizdrak

UREDNIK
Tanja Rović

SNIMCI
Radoslav Ranisavljević, N. Ninković,
NP Kozara, Turistička štampa

TIRAŽ
10.000 primjeraka, četvrti izdanje
avgust 1989. g.

ŠTAMPA
BIGZ, Beograd

Na prvoj strani korica: Spomenik na Kozari, Mrakovica (D. Džamonja)
Na posljednjoj strani korica: Spomenik dr Mladenu Stojanoviću u Prijedoru (S. Stojanović)

**Biblioteći turističkih vodiča SPOMENICI REVOLUCIJE
dodeljena je POVELJA 4. JULI SUBNOR JUGOSLAVIJE
ZA PUBLICISTIKU, 1984. godine**

Biblioteći turističkih vodiča SPOMENICI REVOLUCIJE dodijeljena je
ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu turizma i sporta
78 u Sarajevu, marta 1978. g.

Josip Broz Tito poslije otkrivanja spomenika na Mrakovici; 10. septembar 1972. g.

Kozara je preživela jednu od najtežih, a u isto vrijeme i jednu od najslavnijih epopeja u historiji naših naroda. Kozačka epopeja imala je za narodnooslobodilačku borbu Jugoslavije u cijelini ogroman značaj, jer je to bila prva velika bitka u kojoj je učestvovao i nenaoružani narod. Kozara je među svim našim krajevima na prvom mjestu po broju žrtava koje je dala za oslobodenje naše zemlje, a i po svom bogatom prilogu opštim naporima svih naroda koji su se borili protiv fašizma. To je bio početak najšire borbe za bratstvo i jedinstvo u našoj zemlji.

Na Kozaru se ne dolazi jedanput . . . To je priča bez prestanka. Trajanje što ne gasne zbog vječne vatre u svakom srcu, a zove se Sloboda.

Kozara je epopeja i živa legenda, najbolja potvrda da nije bilo sile okupatorske koja je mogla da vlada i zavlada našim narodima.

Grcala je Kozara pod bremenom rata — u doba teško, ali i slavno.

Dala je revoluciju pet brigada — „tri momaka, dvije djevojaka”, kako pjesma kaže.

U redovima narodnooslobodilačke vojske borilo se 21.000 njenih sinova i kćeri. Četrdeset pet je narodnih heroja.

U Memorijalnom zidu, na Mrakovici, vrhu Kozare, pored spomenika ispisano je 9.922 imena („imena u smrti za vječnost postrojeno”) palih boraca.

Kao žrtve fašističkog terora i u logorima užasa, palo je 35.350 Kožarčana. Među njima bilo je i 11.000 djece — od novorođenčadi do 14 godina. Prazne su ostale kolijevke a prepuna stratišta.

Od prvog ustaničkog dana, pa za sve vrijeme četiri ratne godine, nisu prestajale ofanzive neprijatelja. Redale su se jedna za drugom, uvijek sa istim ciljem: uništiti Kozaru. Ljetnja ofanziva 1942. godine bila je najteža, ali i prava slika nemoći okupatora. Na slobodnu Kozaru krenulo je 45.000 do zuba naoružanih neprijateljskih vojnika, uz pomoć topova i tenkova, aviona i monitora, čak i sa psima tragačima i golubovima pismenošama. Krenuli su na 3.500 partizana i cijeli narod Potkozarske, sjedinjen sa borcima na istim položajima. Poslije 40 dana neprekidnih borbi trostruki fašistički obruc je probijen . . .

Dogada se to, podsjećanja radi, ljeta 1942. kada čitava Evropa kleca pod bićem fašizma, u mraku beznađa.

Ogromne su žrtve kao i uvijek kada se mijere ljudskim životima, ali Kozara nije poklepla.

Samo dvadesetak dana poslije neprijateljske ofanzive, u srcu Kozare, na Paležu, 19. avgusta 1942. godine ponovo su postrojeni preživjeli borci. Njih oko devet stotina. Okupljen je i narod što je preživio pogrom. Tu pred strojem kazivao je Skender Kulenović, borac i pjesnik, prkosnu „Stojanku majku Knežopolju”. — Majke pod crnim maramama poručivale su Kozari:

Znaj:

Kad bi se utroba moja oplodila,
još bih tri Mladjena,
i tri bih Mrdana,
i tri Srđana
porodila,
i ljutom dojkom odojila,
i sva tri tebi poklonila!

Nastavljene su, nikad prekidane, borbe partizana za slobodu . . . Ponovo su dušmanske vojske kretale na Kozaru, ali je nikad ne pokoriše . . . Nikada bijele zastave nisu vijorile Kozarom.

Kozarski partizanski odred, decembar 1941. g.

U njedrima planine, u Knešpolju i Potkozorju, u Lijevču polju, čuvaju se legende. U njima i danas žive doktor Mladen Stojanović, Josip Mažar Šoša, Žarko Zgonjanin, Esad Midžić, Vladimir Nemet Braco, Ratko Vujović Čoče, Ranko Šipka, Petar Mećava . . . i svi znani. Neznanih nema. Traju dirljive priče o braći Muhametu, osam sinova majke Ljube koje je ona podarila Kozari . . .

Vrijeme teće, a za sva vremena i sva pokoljenja — Kozara se slavom ovjenčala . . . Njene ratne priče i njena epopeja, njene žrtve, ostaju kao trajanje — jer, narod je njena ikonska snaga. Kako bi drugačije i moglo da bude u ovoj velikoj, najljepšoj kovačnici bratstva i jedinstva.

Uostalom, upravo ovdje u pitominama kozaračkim i knešpoljskim, spjevani su, iznikli iz srca naroda, još ratnih dana borbe za slobodu, zavjetni stihovi:

Druže Tito, mi ti se kunemo
Da sa tvoga puta ne skrenemo.

Prihvatala ih je kao svoj najiskreniji zavjet čitava Jugoslavija.

USTANAK 1941. GODINE

Područje Kozare ima 2.500 kvadratnih kilometara. U preko tri stotine sela i četiri grada — Prijedor, Bosanski Novi, Dubica i Bosanska Gradiška, pred rat živjelo je, u 33.687 domaćinstava 199.289 stanovnika — 137.719 Srba, 32.613 Muslimana, 26.651 Hrvat i 2.306 drugih narodnosti.

Borci Kozarskog partizanskog odreda u proljeće 1942. g.

Pod rukovodstvom KPJ Kozara se organizovano pripremala za ustank, posebno poslije savjetovanja komunista Bosanske krajine, koje je održano na Sehitlucima iznad Banjaluke, polovinom juna 1941. godine.

Tih dana je iz gradova otišlo u sela Potkozarja preko 40 komunista i 50 članova SKOJ-a. Čekao se dolazak Mladena Stojanovića. I uveče, 25. jula 1941. godine, u malom selu Orlovčima kraj Prijedora, okupili su se istaknuti komunisti koji su se zatekli na Kozari — dr Mladen Stojanović, Osman Karabegović, Veljo Stojnić, Mico Šurlan, Josip Mažar Šoša, Ale Terzić, Drago Lukić i Ivica Marušić Ratko. Sastankom je rukovodio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu Đuro Pucar Stari. Odreden je dan otpočinjanja oružanih akcija na Kozari i ljudi koji će ih voditi. Sukob sa žandarmima u selu Meduvodu i napad na opštinsku zgradu na Palancištu 30. jula, označili su početak ustaničkih akcija na Kozari.

Sutradan, 31. jula, ustanici Knešpolja, predvođeni Boškom i Milošem Šiljegovićem, uspješno su izveli akciju na žandarmerijske stanice u Knežici i Kadrom Jelovcu, protjeravši neprijatelja iz sela koja leže uz Dubičku cestu.

Istog dana 300 ustanika, naoružanih sa sedam karabina i deset lovačkih pušaka, pod vodstvom Josipa Mažara Šose, koji je tog trenutka ušao u srca svih Kozačana, razorilo je rudnik uglja Lješljani i zarobilo njegovu posadu. Istovremeno 500 ustanika je upalo u Dobrljin, a hiljadu u Bosansku

Kostajnicu. Napadnute su i Svodna i Dragotinja, srušene desetine telefonskih stubova i uništeni prvi kilometri željezničke pruge do koje je neprijatelju, zbog bogatog rudnika željezne rude u Ljubiji, bilo veoma stalo.

Cudna je to vojska bila, sačinjena od seljačkih stotina, naoružanih vilama, sjekirama i ponekom puškom, a zaštićena samo bedemom golih grudi. Pa ipak ona je, takva kakva je bila, svojim požrtvovanjem tog trenutka počinjala da stvara veliku epopeju i legendu o Kozari.

Zahvaćen panikom neprijatelj 31. jula šalje izvještaj Glavnom stožeru domobranstva u Zagrebu: „Javlja se iz Prijedora, Bosanskog Novog i Kostajnice da su sve hrvatske i bosanske željezničke pruge napadnute. Prijedor je opkoljen, jer su se digla sva sela (muško, žensko, djeca i sve što može da nosi oružje). Molimo da se hitno pošalje pomoć u vojsci i zrakoplovstvu.“

Odmazda neprijatelja sračunata da zastraši stanovništvo i odvoji ga od ustanka, bila je drastična — masovni pokolj na Kozari od 2. do 20. avgusta 1941. godine, prvo u gradu Prijedoru, a zatim u selima prijedorskog i bosanskonovskog sreza. Među sedam hiljada ubijenih nalazio se i 168 djece. Bila je to prva neprijateljska ofanziva, kako je nazvao narod Kozare.

Usplamtjela vatrat za slobodu zahvatila je čitavo Knešpolje. Neprijatelj se morao povući u svoja jača uporišta — Prijedor, Bosanski Novi, Dobrljin, Bosansku Kostajnicu, Bosansku Dubicu i Bosansku Gradišku.

Frontalnim borbama, koje je neprijatelj nametao, nije se mogla braniti slobodna partizanska teritorija. Zato je odlučeno da se od dobro naoružanih boraca stvaraju udarne desetine, koje će napadati okupatora i tamo gdje se on najmanje nade.

Poslije prvih iskustava sa ovakvim načinom ratovanja, rukovodstvo ustanka sastalo se 15. avgusta na Kozari. Po odlukama da se napuste frontalne borbe i stvore čete i odredi — vojno-političko savjetovanje u Knežici značajan je dogadjaj za dalji razvoj ustanka na Kozari.

Odred

Partizanske čete Kozare neprekidno su bile u akcijama, tukle neprijatelja i naoružavale nove borce koji su svakodnevno pristizali.

Na drugom vojno-političkom savjetovanju, održanom 10. septembra 1941. godine na Lisini, formiran je zajednički štab kozarskih četa. Ubrzo zatim nastaju još tri partizanske čete, kojima rukovodi štab Drugog krajiškog partizanskog odreda, na čijem je čelu već tada legendarni dr Mladen Stojanović.

Život na slobodnoj teritoriji Kozare tekao je organizованo. Na više mjesta podignuti su logori za jedinice, u kojima je neprekidno vršena vojna obuka, uz održavanje političke nastave. Od posebnog značaja je činjenica da su partizanski borci čvrsto povezani sa narodom, a već prvi ustanički dani bili su velika kovačnica bratstva i jedinstva.

U prvoj polovini oktobra formiran je Okružni komitet KPJ za Kozaru, koji su sačinjavali Branko Babić-Slovenac (sekretar), Boško Šiljegović, Dragoja Miljatović-Svarc i Vladimir Nemet-Braco (sekretar SKOJ-a).

Podgradci

Slijedeću veču neprijateljsku ofanzivu Kozarčani su razbili na samim fašističkim uporištima. U mnoštvu tadašnjih partizanskih akcija neke od njih se posebno izdvajaju. Jedna od većih je i napad na pilanu „Našička“ i oslobođenje Podgradaca.

Tri partizanske čete, predvodene dr Mladenom i Šošom, krenule su rano ujutro 23. oktobra 1941. godine na Podgradce.

Kada je sirena pilane oglasila podne, bio je to istovremeno i znak za juris. Za čas se razvila žestoka borba ispod kestenova. Planule su hiljade kubika hrastove i orahove građe namijenjene i za opravku pruga u okupiranom dijelu Sovjetskog Saveza. Velika pilana je u najvećoj mjeri onesposobljena, tako da nije radila sve do aprila 1945. godine.

Bila je to veoma značajna partizanska pobjeda — razbijeno je jako uporište i zarobljeno sto neprijateljskih vojnika, sa kompletним naoružanjem i opremom.

Mrakovica

Aktivnost jedinica Drugog krajiškog partizanskog odreda od avgusta do novembra 1941. godine, a posebno napadi na jače posade i privredne objekte, prisilila je neprijatelja da koncem novembra preduzme koncentričan napad na Kozar iz pravca Banjaluke, Prijedora, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške. Borba je počela 25. novembra uz učešće oko 5.000 ustaša i domobrana i jednog bataljona njemačkih vojnika. Po direktivi Štaba odreda čete su vještim manevrima izbjegle frontalnu borbu, pa su neprijateljske snage bez očekivanih rezultata prešle preko Kozare.

Cijeneći strateški značaj Mrakovice, neprijatelj je u ovom predelu kao stalnu posadu ostavio 2. bataljon 11. domobranskog puka. Smatrao je da tako može vojnički kontrolisati područje Kozare i omogućiti eksploraciju šume.

Ali Štab Drugog krajiškog odreda odlučio je da uništi neprijateljsku posadu na Mrakovici. Napad je izведен noću između 4. i 5. decembra 1941. godine. Uspjeh je bio potpun. Poslije žestokog okršaja partizani su zarobili 92 vojnika i zaplijenili prva četiri minobacača i cijelokupno naoružanje ovomo dopremljeno.

Mrakovica je bila najlepša pobjeda, pravi podvig kozarskih partizana ustaničke 1941. godine.

Ubrzo je uništeno i neprijateljsko uporište u Turjaku, što je snažno uticalo na širenje ustanka u gradiškom području i banjalučkoj Kozari.

Jedan od najjačih i najaktivnijih u Bosanskoj krajini početkom 1942. godine bio je Drugi krajiški odred sa preko hiljadu boraca (u tri bataljona), 845 pušaka, 30 puškomitrailjeza, devet teških mitraljeza i četiri bacacha mina.

Narodnooslobodilački odbori

Uporedo sa oslobođenjem sela i rušenjem stare i okupatorsko-kvislinške vlasti pristupilo se na Kozari osnivanju organa nove narodne vlasti. U prvo vrijeme bili su to povjerenici u oslobođenim selima.

I prije septembarskog savjetovanja u Stolicama i u ovom području se osnivaju narodnooslobodilački odbori kao jedinstveni organi narodne vlasti. Tokom jeseni 1941. godine formirano je 50 narodnooslobodilačkih odbora u potkozarskim selima, a već januara i februara 1942. godine dejstvuje i 14 opštinskih NOO (Podgradci, Bistrica, Orahova, Svodna, Kostajnica, Kuljani, Žuljevica, Međuvode, Dvorište i druge). Poslije ofanzive u ljetu 1942. godine u kojoj su odbori odigrali značajnu ulogu, nastavljen je kontinuitet razvoja narodne vlasti, pa je tokom 1943. godine formirano 114 seoskih, 14 opštinskih, četiri sresa i Okružni narodnooslobodilački odbor za Kozaru.

Istim intenzitetom na kozarskom području razvijaju se i partijska organizacija — od ćelija do Okružnog komiteta KPJ, zatim omladinska organizacija, Narodni front i organizacija Antifašističkog fronta žena.

Draksenić

Ustaše su nastavile sa još bezdušnjim i svirepim pokoljima naroda.

Za vrijeme ofanzive na Kozaru, krajem novembra 1941. godine, u selu Jablanica fašisti su poubjivali 180 mještana.

Među najzvrsnije spada pokolj u selu Drakseniću, 14. januara 1942. godine. Oko 800 ustaša-koljača, predvođeni zloglasnim komandantom koncentracionog logora u Jasenovcu Vjekoslavom Maksom Luburićem, upalo je preko Save na slobodnu teritoriju. Poubjivali su sve što su u kućama zatekli — 208 mještana, najviše djece, žena i starijih. Masakr je izvršen u seoskoj pravoslavnoj crkvi. Spomen-groblje u Drakseniću, pored ruševina crkve, sa puno pjeteta svjedoči o nevinim žrtvama.

U najteže ustaške zločine pod Kozarom spada i likvidacija 1.500 stanovnika iz Drakulića, Motika i Šargovca. Ujutro, 7. februara 1942. godine, ustaše su prvo počele sa ubijanjem rudara iz Rakovca. Ubrzo zatim pokolj se prenio i na ostala okolna sela. Vrhunac divljaštva ispoljen je prilikom masakra 528 djece iz ovih sela.

* * *

Drugi krajiški odred izveo je tokom januara 1942. godine 62 akcije na neprijateljska uporišta oko Kozare, među kojima i poznati podvig osvajanja oklopнog voza.

Vodio je žestoke borbe sa Nijemcima na Dubičkoj cesti, koji su izvlačili svoj opkoljeni Landesšicen bataljon iz Ljubije, razorio željezničku prugu Bosanski Novi — Prijedor — Banjaluka, formirao kozarsku proletersku četu od 118 boraca, oslobođio Kozarac, a zatim formirao još dva bataljona.

Osvajanje novih neprijateljskih uporišta i stalno proširenje slobodne teritorije bio je samo uvod u još krupnije akcije partizana.

OSLOBOĐENJE PRIJEDORA

U aprili 1942. godine počele su temeljite pripreme za oslobođenje Prijedora, trećeg po veličini grada u Bosanskoj krajini, koji je praktično bio potpuno blokiran.

Izvlačenje željezne rude iz Ljubije i drveta iz bogatih revira Grmeča i Kozare neprijatelj je morao sasvim da obustavi, a Prijedor koji nije imao samo strateški, nego i poseban privredni značaj, branilo je oko 1.200 dobro naoružanih neprijateljskih vojnika.

Operativni štab za Bosansku krajinu izvršio je sve pripreme u najvećoj tajnosti. Borci Prvog i Drugog krajiškog partizanskog odreda, sa banijskim proleterima — ukupno ih je bilo blizu 1.300 — otpočeli su kasno uveče 15. maja napad na utvrđene položaje oko grada. Iako se grčevito branio neprijatelj je razbijen do jutra, 16. maja 1942. godine.

Već u prvom naletu partizani su zarobili bateriju topova, koje su odmah iskoristili za borbu protiv neprijatelja. Uspjeh je bio potpun. Kompletan ustaško-domobranski garnizon je zaobljen — oko 1.200 vojnika i oficira. Posebno dragocjen bio je veliki ratni plijen oružja, municije i sanitetskog materijala. Sutradan, 17. maja, oslobođena je Ljubija.

Oslobođenjem Prijedora uspostavljena je jedinstvena slobodna teritorija od rijeke Save, preko Kozare i Grmeča do Drvara i Jadranskog mora.

Bila je to partizanska pobjeda od izuzetnog značaja i sa mnogostrukim odjekom. Prijedor je bio slobodan grad u srcu porobljene Evrope tih majske dana 1942. godine.

Nekoliko dana po oslobođenju Prijedora — 21. maja — u selu Lamovita, pod Kozarom, formirana je Prva krajiška brigada. Imala je 1.186 boraca u četiri bataljona, a komandant je bio Ivica Marušić Ratko.

AVIONI

Prvi partizanski avion „potez 25“ pilot Franjo Kluz spustio je na Urije, pored Prijedora, 23. maja oko 11 sati. Samo desetak minuta kasnije doletjao je i avion „brege 19“ sa pilotom Rudijem Čajavcem i mehaničarom Milutinom Jazbecom. Oni su poletjeli sa aerodroma pored Banjaluke, gdje su bili u sastavu ustaške avijacije. Tako su partizani dobili avione, prve u narodno-slobodilačkom ratu.

Čajavec i Jazbec, 4. juna, mitraljirali su vojne objekte u Banjaluci i pri povratku bili pogodeni. Sa oštećenim avionom prisilno su sletjeli u selo Kadinjani, kod Banjaluke. U neravnopravnoj borbi sa četnicima Čajavec je posljednjim metkom oduzeo sebi život. Zarobljeni Jazbec predat je ustašama, koji su ga strijeljali u Zagrebu.

Kluz i Ivica Mitratić nastavili su sa borbenim letovima. Nešto kasnije Nijemci su otkrili Kluzov avion kod Lušči Palanke i napadom iz vazduha ga uništili (Kluz je poginuo 24. septembra 1944. godine, predvodeći grupu partizanskih aviona prilikom napada na Omiš).

Kluz i Čajavec proglašeni su za narodne heroje.

NEPRIJATELJSKA OFANZIVA NA KOZARU

Ljeto 1942. godine

Velika slobodna teritorija, koju su držale snažne partizanske jedinice Drugog krajiškog odreda u proljeće i ljeto 1942. godine, ozbiljno je ugrozila vitalni interese okupatora na ovom području. „Kozara je postala prava partizanska državica. Poslije samo deset mjeseci borbe, imala je svoju vojsku, snažan i otetim oružjem opremljen partizanski odred... Svi pokušaji da se uništi narodnooslobodilački pokret na Kozari nisu uspjeli.“

Prvih dana marta u Opatiji je održan sastanak predstavnika njemačke i italijanske vojske i ustaša na kojem je odlučeno da se poduzme ofanziva na Kozaru. Ubrzo zatim formirana je „Borbena grupa zapadna Bosna“, kojom je komandovao general Štal.

Smjernice razrađene u neprijateljskom štabu predviđale su: prvo, potpuno uništenje Drugog krajiškog odreda i, drugo, čišćenje stanovništva, koje je u cijelosti bilo uključeno u narodnooslobodilački pokret, sa operativnog područja kozarskih partizana. Određeno je da se stanovništvo pohvata i sproveđe u sabirne centre, odakle je trebalo muškarce iznad 14 godina otpremiti u koncentracione logore, mlade žene i djevojke u Njemačku na prisilan rad, starije pobiti, a djecu smjestiti u specijalne logore za prevaspitanje.

Pred početak ofanzive na Kozari je život išao svojim, izuzetno dobro organizovanim tokovima. Štab Drugog krajiškog odreda bio je smješten kraj rječice Golubače, u barakama koje su imale električno osvjetljenje i telefonske veze sa bataljonima. Vitlovska je, opet, bila svojevrstan centar sa štabom 2. bataljona, Okružnim komitetom KPJ, bolnicom, spremištem sanitetskog materijala, zanatskim radionicama, pekarom... Dvadeset dana ovdje je radila i štamparija prenesena iz oslobođenog Prijedora, u kojoj su, pored velikog broja letaka, štampane „Krajiške partizanske novine“ i „Kozarski vjesnik“.

Kao organ nove narodne vlasti formiran je Odbor za odbranu Kozare i Knešpolja, čiji je predsjednik bio dr Vaso Butozan. Organizovao je život, pomogao borcima na frontu i narodu u zbjegovima po kozarskim šumama.

„Iza leđa bataljona bili su zbjegovi naroda koji se povukao iz ugroženih sela. Duboko u šumi oni su prekrili strane oko rijeke Mlječnice i Gračanice, zatim Pašine konake i Palež, Mednjak i Gornje Podgradce. Staro i mlado, muško i žensko, sa stokom i najnužnijim stvarima koje su mogle povući konjske i volovske zaprege, s vrećama i torbama, sa djecom u naručju i koljevkama, nastanio se po jarkovima i puteljcima, proplancima i kosama, pod krošnjama bukava — svuda gdje se moglo skloniti od nevremena i neprijateljskih aviona, preko 80 hiljada ljudi, žena i djece i oko 200 hiljada grla stoke“.

Neprijateljska ofanziva na Kozaru počela je 10. juna u 4,30 sati pokretima trupa iz nekoliko pravaca. Istoga dana zauzeti su Prijedor i Ljubija.

U zbjegu na Kozari 1942. g.

„Tako je na Kozaru i njen odred, na 3.500 partizana (300 je bilo ranjeno) naoružanih sa tri hiljade pušaka i 170 mitraljeza, četiri minobacača i dvije haubice, dva tenka marke „hočkins“ i jednim oklopnim kolima, jednim avionom Franje Kluza i vojničkom srećom, na 934 partizanska odbornika, na omladinu što je stajala kao jedan u rezervnim četama, na narod Potkozara i kolike od pruća u zbjegovima rasutim oko izvorišta rijeke i proplancima — na takvu Kozaru pošlo je 16 bataljona iz sastava 714., 717., 704. i 718. njemačke divizije, ojačane bataljonima „Vindhorst“, folksdjočerima iz Topole i „Princ Eugen“ divizije. Na prilazima Kozari stajali su tenkovski bataljoni, tri diviziona artiljerije, inžinjerski bataljon za vezu, autotransportni i bataljon pomoćne policije. Zeljezničkom prugom kružio je oklopni voz, a rijekom Savom pet monitora madarske dunavske ratne flote — naoružanih mitraljezima i topovima. Koliko je njemačkih aviona učestvovalo u ovoj bici, to se pouzdano ne zna.

I to nije bilo sve.

Na početnim položajima sa Nijemcima stajalo je i 27 ustaško-domobranih bataljona „gorskih zdrugova“, osam baterija njihove artiljerije i oko 2.000 četnika Vukašina Marčetića i Uroša Drenovića“.

Za pokret na Kozaru pripremljena je sila od 45.000 neprijateljskih vojnika, opremljena najsvremenijim naoružanjem drugog svjetskog rata.

Počela je dramatična i neravnopravna borba. Partizani su pružali izvanredan otpor petnaestostruko jačem neprijatelju, izloženi neprekidnom pritisku. Avioni su iz dana u dan zasipali bombama svaki djelić zemlje kozarske.

Žestina bitke nije menjavala, iako se vodila već danima i noćima. U više navrata Kozarčani ne samo da su suzbijali neprijatelje, nego su mu nanijeli i velike gubitke. Sloboda je branjena bez uzmicanja.

Ti dani satkani su od besprimjernih žrtvovanja. Svako je bio svjestan da je i u njegovim rukama sudbina svih koji su ustali protiv okupatora. Golobradi mlađi, zreli muževi i žene branili su ono najljepše što su nosili u sebi — otadžbinu, slobodu, svoju i naroda Kozare. Jer, partizanska vojska i narod ovde su uvijek a posebno sada, bili sjedinjeni.

Dруги крајишки partizanski odred za čitavo ovo vrijeme dejstvovao je ofanzivno. Tako su na najbolji način bila iskorisćena preim秉tva partizanskih snaga, izražena u manevarskim sposobnostima, vještini izvođenja iznenadnih udara i moralnih kvalitetima. Zbog toga je neprijatelj bio prinuden da se na obroncima Kozare grčevito brani da bi sačuvao preim秉tvo koje je stekao u početnoj fazi operacije. Morao je da dovlaci nove, svježe snage. U takvoj situaciji izbora više nije bilo. Pala je sudbonosna odluka — probaj iz obruča.

U ponoć 3/4 jula počeo je prvi probaj jedinica Drugog krajiskog odreda... Otpočela je borba do tada nevidene žestine. Na liniji od Bukove kose, 6 km sjeverno od Prijedora, preko Patrije pa sve do rijeke Mlječanice, jedna za drugom partizanske čete upadale su u rovove i u borbi prsa u prsa lomile otpor neprijatelja.

Iza jedinica koje su probile obruč izašlo je oko 10.000 ljudi, žena i djece iz zbjega, pretežno sa područja novskog sreza.

Za one koji su ostali u obruču situacija je postala izuzetno teška. Ne popuštajući, partizanske jedinice su pretrpjeli do tada velike gubitke. Iz sebe se cijedila i posljednja kap snage. Primjera ličnog heroizma bilo je bezbroj. Naredne noći otpočeo je drugi probaj, okršaj još teži i suroviji.

„Gusta pomrčina pritisla je naše položaje kada nam je svima zastao dah. Dvije bijele rakete sinule su iznad naših glava, a odmah zatim nastala je uraganska vatra. Partizani su hvatali za cijevi naših mitraljeza prije nego što su mogli da opale i jedan metak. Pojavili su se nečujno, kao mačke, sa noževima u Zubima. I tada je otpočelo ono najstrašnije što je svakome od nas sledilo krv u žilama. Muškarci, žene i djece, sa neshvatljivom upornošću nagrnnuli su na naše položaje“ — zapisao je o proboru obruča na Kozari Kurt Neher, ratni dopisnik 714. njemačke pješadijske divizije.

Poslije povlačenja sa Patrije, odbrambeni front oko Kozare praktično više nije postojao. Put za ulazak neprijatelja bio je sa svih strana otvoren.

Oni koji nisu uspjeli da se probiju povlačili su se u manjim udarnim grupama dublje u Kozaru.

Dругi krajiski partizanski odred je za 28 dana borbi izgubio 1.700 boraca, ali je i neprijatelju nanio gubitke od oko 7.000 izbačenih iz stroja.

Neprijatelj je bio nemilosrdan. Prvo je 5. jula, izmasakrirano 450 ranjenika u dolini Mlječanice, a zatim je počeo pretres Kozare — stopu po stopu.

Štab „Borbene grupe zapadna Bosna“ izdao je 18. jula saopštenje da je Kozara uništena. Međutim, istoga dana okupilo se u njedrima planine oko 300 partizana koji su preživjeli ofanzivu, a ubrzo potom kozarski odred je brojao 900 naoružanih boraca.

Sudbina naroda

Cjelokupno stanovništvo Kozare, tih dana, doživilo je tešku sudbinu. Surovu, da surovija nije mogla biti.

Mnogi su poubijani prije nego što su stigli do logora — u zbjegovima, po šumama, u pokretu, na pragovima svojih domova. Likvidirani su najzvijerski, u velikim grupama.

U sabirne i koncentracione logore, otjerano je 68.600 Kozarčana. Među njima je bilo 23.853 najmlađih — djece.

Otpočela je nezapamćena pljačka. Iz potkozarskih sela, koja je gutao plamen, samo u prvom naletu neprijatelj je odnio 25.363 grla stoke i 116.750 metričkih centi žitarica.

Najstrašniju tragediju doživjela su djeca Kozare. Odmah nakon zarobljavanja, u sabirnim logorima odvajana su od majki. Koliko je posljednjih majčinih zagrljaja prekinuto, koliko je dječijih vrisaka zaparalo srce, nikada se saznati neće. Oteta iz topnih majčinih krila, djeca Kozare, rasuta po raznim logorima, gladna i žedna, umirala su nečujno, ne znajući da kažu ni kako se zovu, ni odakle su došla. Neka su uspjela da prežive ovu potresnu, nečuvetu dječju golgotu, zahvaljujući humanim osjećanjima rodoljubivih hrvatskih porodica iz Zagreba i okoline, Siska, Jastrebarskog, Slavonije i drugih mesta Hrvatske.

Prema ustaškim dokumentima, sa Kozare je u logore dovedeno oko 12.000 djece i smješteno u posebne koncentracione logore za djecu u Sisku i Jastrebarskom!

Koliko je mališana našlo smrt niko nikada neće moći tačno da utvrdi. Zna se, ipak, da je palo oko 11.000 tih nevinih žrtava — od novorođenčadi u koljevkama do 14 godina starosti.

Palež

Neprijateljska ofanziva je završena.

Kozara nije slomljena. To su dobro znali Nijemci i domaći izdajnici, pa zato na njenom području, ne računajući Banjaluku, drže svoje garnizone u jačini od 11.000 vojnika.

Partizani koji su ostali na Kozari, rastureni u prvom trenutku u manje udarne grupe, odmah po prolasku neprijateljskih streljačkih jedinica međusobno se povezuju i prikupljaju.

Na Paležu, 19. avgusta 1942. godine, izvršena je smotra preživjelih boraca Drugog krajiskog partizanskog odreda. U stroju se našlo njih oko 900, sa 800 pušaka i 40 mitraljeza. Na smotru je došao i narod koji je uspio izbjegi zarobljavanje.

— Vidite li one koljevke, vidite li ono perje što vjetar nosi? U njima su ležala naša djeca; neprijatelj ih je ubio ili otjerao u logore smrti. Tom neprijatelju, mi kozarski partizani, objavljujemo rat do istrebljenja. Kozara nije pala, i nije uništena. Njen odred je ostanao, mi smo svjedoci — rekao je pred strojem Boško Šiljegović, komesar odreda.

Okrutna zvjerstva fašista na Kozari

Sabirni logor u Cerovljanima

„Tada je pred stroj stao Skender Kulenović, borac i pjesnik, malo počutao oborenje glave, a onda su kao snažna erupcija pokupljali stihovi „Stojanke majke Knežopolje“. Iz obične školske sveske, oni su se prvi put tada prosuli po izgađenom lišcu Paleža... Stroj se zaljulja poslije prvog stiha i suze niko više nije zadržavao.“

...

Na okružnom savjetovanju KPJ u Jelovom jarku, iznad Maglajaca, 20. i 21. septembra, data je kritička ocjena rada, postupaka i borbenih dejstava u ofanzivi i utvrđeni dalji zadaci. Sutradan, od 1.100 boraca formirana je Peta kozarska brigada koja je odmah krenula u nove okršaje sa neprijateljem.

Ustaše, u novoj ofanzivi na Kozaru, nasrnule su opet na goloruki narod. U Palančiću, u Gornjem Jelovcu, noću između 22. i 23. oktobra 1942. godine, poklale su sjekirama i maljevima poubjale preko 300 ljudi, žena i djece, i to je bio jedini njihov „uspjeh“ u ovoj ofanzivi.

DO KRAJA RATA

Nikada na Kozari nije bilo mira, sve dok se čuo i posljednji ratni pucanj. Živjela je ona neprekidno borbeno, slobodarski, pa zato uvijek na udaru neprijatelja.

Već polovinom oktobra 1942. godine štab 714. njemačke divizije vrši koncentraciju jačih snaga i počinje napad na slobodnu teritoriju Kozare. Ali i taj pohod završio se neuspjehom.

Akcije teku dalje... Radaju se nove partizanske jedinice... Veze naroda i boraca neraskidive su... Neprijatelj je nemoćan.

Opštinski narodnooslobodilački odbori, koji se ponovo formiraju od februara 1943. godine rade bez prekida; u martu već postoje sreski narodnooslobodilački odbori za Prijedor, Bosanski Novi i Bosansku Dubicu, a

u septembru za Bosansku Gradišku. Polovinom juna izabran je Okružni narodnooslobodilački odbor za Kozaru. Organi narodne vlasti neprekidno su funkcionali do kraja rata... Tako je bilo i sa organizacijama KPJ, SKOJ-a, USAOJ-a i AFŽ.

Formirane su mnoge omladinske radne brigade koje su, do kraja rata, pored ostalog obavljale i poljoprivredne radove i sklanjale ljetinu.

Tokom 1943, 1944. i 1945. godine neprijatelj je poduzimao više akcija i ofanziva na Kozaru, ali nije je mogao slomiti, niti izmjeniti puteve njene revolucionarne narodnooslobodilačke borbe.

Prijedor je konačno oslobođen 7./8. septembra 1944. godine, Banjaluka 22. aprila 1945. godine, a zatim i ostala mjesta — Laktaši (22/23. april), Bosanska Gradiška (24. april), Bosanska Dubica (29. april) i Bosanski Novi (1. maj).

PARTIZANSKE JEDINICE

O ratnom putu naroda Kozare svjedoče i njegove partizanske jedinice, proslavljene u mnogim bitkama.

Nastajale su ovim redom:

— Drugi krajinski narodnooslobodilački partizanski odred „Dr Mladen Stojanović“ (avgust 1941. — september 1942. godine), odlikovan Ordenom narodnog heroja;

— Prva krajiska narodnooslobodilačka proleterska brigada, formirana 21. maja 1942. imala je dva bataljona sa Kozare; odlikovana Ordenom narodnog heroja;

— Druga krajiska narodnooslobodilačka udarna brigada, formirana 2. avgusta 1942. imala je dva bataljona sa Kozare;

— Peta kozarska narodnooslobodilačka udarna brigada, formirana 22. septembra 1942. sastavljena je od Kozarčana;

— Dvanaesta krajiska narodnooslobodilačka brigada, formirana 26. februara 1943. sastavljena je od Kozarčana (osim jedne čete);

— Kozarski (novi) odred, formiran 26. maja 1943;

— Jedanaesta krajiska narodnooslobodilačka brigada, formirana 8. septembra 1943. sastavljena je od Kozarčana;

— Grupa odreda: Kozarski — 8. septembra 1943, Gradiško-ljevčanski — 20. novembra 1943. Timorski — 15. maja 1944;

— Dvadeseta krajiska narodnooslobodilačka udarna brigada, formirana je 12. oktobra 1944. od grupe kozarskih odreda;

— Odred narodne odbrane nastaje u jesen 1943.

...

To je epopeja Kozare... Tolika da je ni pjesma opjevati ne može... U bitkama i na stratištima ostale su čitave generacije iz Knešpolja i Potkozarja.

Kozara je bila i ostala neuništivi bastion revolucije. Nikad pokorenja, uvijek prkosna i slobodna.

Borci Pete kozarske brigade na Kozari 1943. g.

SIMBOLI KOZARE

Dr MLADEN STOJANOVIĆ

„Mladen je bio čovjek kakvi će ljudi tek biti“ — rekao je pjesnik Gustav Krklec. I bio je izuzetna ličnost. Bio i ostao. Legenda za Kozarčane i Krajišnike, simbol ljubavi i brige za čovjeka, heroj snage epa.

Roden je u Prijedoru, 7. aprila 1896. godine. Gimnaziju pohađa u Tuzli, gdje je pripadao naprednoj omladini, povezanoj sa mladom Bosnom. Uhapšen je poslije atentata na Ferdinanda I, maloljetan, osuđen na 15 godina robije (amnestiran nakon tri godine).

Medicinu je završio u Zagrebu, uz istovremeno zapažen literarni rad. „Godine 1929. vratio se u Prijedor, da bi kao ljekar vrlo brzo stekao simpatije naroda Kozare i Podgrmeča. Tu se priključio radničkom pokretu, a 1940. primljen je u KPJ. Kao vojni ljekar apriliški slom doživio je u Dalmaciji. Vraća se u Prijedor i nastavlja sa ilegalnim radom. Ustaše su ga uvrstili u grupu talaca i uhapsili 22. juna, ali je Mladen, 17. jula 1941. zapalivši slamu u zatvorskoj celiji, iskoristio zabunu stražara, pobegao i prebacio se u kozarska sela... Samo osam dana kasnije, na partijskom savjetovanju, 25. jula, u selu Orlovčima iznad Prijedora, dr Mladenu Stojanoviću bila je povjerena dužnost rukovodioца ustanka na Kozari.“

Ušao je odmah u narodnu pjesmu:

Ide Mladen, vodi partizane,
razvio ih na sve četiri strane.

Dr Mladen Stojanović

Josip Mažar Šoša

Esad Midžić

„Ljudi su mu beskrajno vjerovali, cijenili ga i poštivali, masovno se odazivali njegovom pozivu i bez oklijevanja prihvatali liniju NOB... Od tada počinju da se odvijaju dogadaji pod Kozarom koji se ne mogu nikako odvojiti od njegovog imena. Mladen je inspirator mnogobrojnih smjelih akcija pod Kozarom, koje su imale dalekosežni značaj. Vojničko učvršćenje Drugog krajiskog odreda i stvaranje slobodne teritorije sa mrežom novih organa vlasti i pretvaranje Kozare u najsnagačnije žarište ustanka u Bosanskoj krajini — najlepše su stranice iz istorije ovog kraja, i života doktora Mladena Stojanovića“.

Mnogo se pamti iz tih dana bitka na Mrakovici — pobjeda za pobjedom... Ali, ono po čemu ga svi nose u sebi, jeste njegov humanizam, izuzetne vrijednosti. Krasile su ga odlike hrabrog vještog komandanta i vode. Rastao je na Kozari sa Partijom i Partijom sa njim.

Januara 1942. godine odlazi sa Kozare na nove zadatke. Da bi suzbio djelovanje četnika u centralnoj Bosni, kao načelnik Operativnog štaba za Bosansku krajinu, kreće tamo sa kozarskim proletarima. Četnici ih mučki napadaju u selu Lipovac, a ranjenog dr Mladenu ubijaju 2. aprila 1942. godine. Njegova smrt bolno je odjeknula širom Kozare i Krajine, a po narodnoj pjesmi:

On nam, braćo, umro nije,
ime mu se s pjesmom vije.
Vedro nebo, zora plava,
sad u slavi Mladen spava.

Proglašen za narodnog heroja 7. avgusta 1942. godine.

JOSIP MAŽAR ŠOŠA

Šošin predratni revolucionarni rad najviše je vezan za Banjaluku (rođen 1912. godine u Derventu). Završio je Pomorsku trgovacku akademiju u Bakru.

Dvije godine plovio je na brodovima, ali je kao komunista otpušten iz službe i policijski sproven u Banjaluku. Član KPJ je od 1935. godine.

„U redovima KPJ, koja je vršila snažan uticaj na banjalučku sredinu, Šoša se svrstao u red najaktivnijih... Policia je čestim hapšenjem prekidala njegov posao, ali Šošinu revolucionaru djelatnost nikada nije mogla zaustaviti, ni onda kada je bio prinudjen da štrajkuje gladi, ni onda kada su ga premačivali u Crnoj kući.

Početkom juna 1941. godine Šoša je bio jedan od 14 najistaknutijih komunista Bosanske krajine koji su na Šahitlucima, iznad Banjaluke, pravili poslednji raspored za podizanje naroda na ustank... Od prvog sastanka s kozarskim komunistima, u selu Orlovcima iznad Prijedora, 25. jula 1941. sve dalje što se događa u ovom dijelu Bosanske krajine biće povezano sa imenom Josipa Mažara Šoše...“.

Uspješno vodi mnoge vojne akcije — napada na Lješljane, Podgradce, Turjak; formira Lješljanski i Dobrlijinski odred. U decembru 1941. zamjenik je komandanta Drugog krajiskog odreda. Maja 1942. ispoljava izuzetnu sposobnost i spretnost pri oslobođanju Prijedora. Uspješno brani Kozaru u neprijateljskoj ofanzivi juna 1942. godine. Na Paležu, 22. septembra 1942. postaje komandant 5. krajiske kozarske brigade.

„Ispred Četvrte krajiske divizije, postrojene 7. januara 1943. na snijegom pokrivenoj zaravni kraj Srpske Jasenice pod Grmećom, vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito primio je raport od njenog prvog komandanta Josipa Mažara Šoše. Sa ovom divizijom Šoša će lomiti neprijateljsku ofanzivu na Grmeču i oslobođati krajiske gradove. Kao komandant 11. krajiske divizije uništiće četnički pokret u centralnoj Bosni, presjecati komunikacije Brod — Sarajevo u vrijeme bitke na Sutjesci; uoči Nove 1944. godine, po ucrtanim strelicama njegove operativne zamisli, kretajuće se divizije 5. udarnog i 1. proleterskog korpusa prema Banjaluci“.

Poginuo je oktobra 1944. godine, kao načelnik operativnog odjeljenja Petog udarnog korpusa, od eksplozije minobacačke granate prilikom napada na Travnik.

Proglašen za narodnog heroja jula 1949. godine.

ESAD MIDŽIĆ

Ponikao u siromašnoj prijedorskoj porodici (rođen 1917. godine) Midžić je istrajno išao putem istinskog komunista — revolucionara. Teško se školovao, ali je uvek bio najbolji — stalno među naprednim mlađim ljudima od gimnazijalnih klupa u Prijedoru i Bihaću do Pravnog fakulteta u Beogradu.

Živa duha i znatiželjan, nastojao je što više da sazna i bude neposredan učesnik akcija. Tako je sa ruderima Ljubije za vrijeme njihovog štrajka septembra 1940. godine. Tada postaje član KPJ. Rat je dočekao kao član Mjesnog komiteta KPJ za Prijedor. Odlukom Partije odlazi u sela i učestvuje u pripremi ustanka. „Odmah po ustanku, a osobito u velikim borbama kozarskih partizana u Podgradcima, Turjaku i Mrakovici, došli su do punog izražaja oni Esadovi kvaliteti s kojima je jedino i mogao stajati na čelu hrabrih

Kozarčana. Već 9. februara 1942. g. Esadu Midžiću je povjerena dužnost političkog komesara Kozaračke proleterske čete".

Krajiški proletari vodili su teške bitke u centralnoj Bosni protiv četnika, ustaša i Nijemaca. „Kada je bataljon na Motajici bio desetkovani, Esad Midžić se sa 20 drugova probio prema Čemernici, ali je pao u četničku klopku i zarobljen“. Predat je ustašama, a ovi ga odvode u Banjaluku, u zloglasnu Crnu kuću. „Odbio je predlog ustaša da pređe u njihovu službu, te da će biti pomilovan kao „zavedeni partizan“. Esad im je odgovorio. „— Da, tačno je da sam partizan, ali prije svega ja sam komunista, i još nešto: komesar proleterskog bataljona. Prema tome nisam „zavedeni partizan“, već svjestan borac i rukovodilac. Znam sve veze, ali vam neću reći ni jednu, jer to rade samo izdajnici, a nikada komunisti“.

Strijeljan je 17. jula 1942. godine kličući Partiju. Proglašen za narodnog heroja jula 1951. godine. (Zbornik „Narodni heroji Jugoslavije“, 1975.).

ZNAMENJA KOZARE

MEMORIJALNI KOMPLEKS

Mrakovica je centar Nacionalnog parka Kozara i na njoj je ureden memorijalni kompleks, kojim je obilježena herojska epopeja naroda ovog kraja na putevima slobode u narodnooslobodilačkoj borbi.

Svake godine, od kako je završen, ovamo dode oko pet stotina hiljada ljudi iz čitave Jugoslavije.

SPOMENIK

Drug Tito je 10. septembra 1972. godine otkrio monumentalni spomenik Kozarčanima palim u revoluciji.

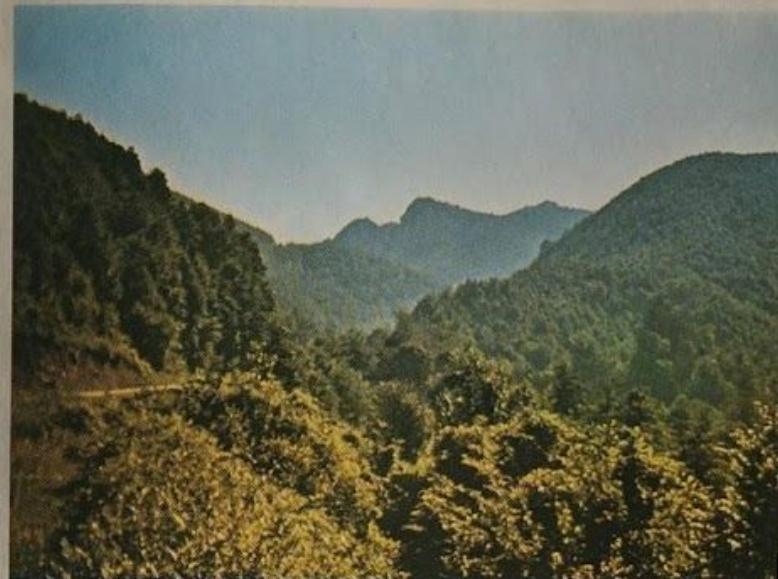
Prilazi mu se širokim stepenicama omeđenim vječnim zelenilom četinara. Uz njih ispisani su stihovi ispjevani u narodu:

Mi smo braća ispod Kozarice,
gdje ne rada majka izdajice ...
Oj Kozaro, ne treba ti kiše,
heroji te krvlju natopиše.

Nizom vertikala zbijenih u krug, centralni dio spomenika simbolizuje monolitnost, heroizam, svu dramatiku događaja na ovom prostoru i pod ovim nebom, a istovremeno i pobjedu boraca i naroda ovog kraja. Spomenik okružuju betonske kolone čime je predstavljen neprekidni fizički pritisak neprijatelja na Kozaru.

Autor spomenika i čitavog memorijalnog kompleksa je vajar Dušan Džamonja.

Spomenik na Kozari podignut je dobrovoljnim prilozima svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pa zbog toga ima posebnu vrijednost.

Nacionalni park Kozara

MEMORIJALNI ZID

Uz spomenik nalazi se Memorijalni zid. Tu su „u smrti za vječnost postrojena“ 9.922 imena i prezimena palih boraca.

Ovdje, u Memorijalnom zidu, plamen se nikada ne gasi. Ni sjećanja. Sa puno pijeteta polažu se vijenci i cvijeće u spomen onih koji su pali. Podsjetimo još jedanput — preko 35.000 ljudskih života, od staraca do djece u kolijevkama.

Na ovom mjestu održavaju se impresivni časovi istorije, uz kazivanja što se zabilo na Kozari u njenoj velikoj epopeji slobode.

MUZEJ

U Muzeju, posebnoj građevini u neposrednoj blizini spomenika, nalazi se stalna izložba *Kozara u narodnooslobodilačkoj borbi*. Autentičnim dokumentima, fotosima i sačuvanim predmetima prikazana je uporna četvorogodišnja bitka boraca i naroda za slobodu u toku svih neprijateljskih ofanziva vodenih protiv Kozare.

U projekcionalnoj dvorani, u sklopu Muzeja, prikazuju se dokumentarni filmovi koji, opet, na svoj način govore o onome što se zbivalo u prošlom ratu na Kozari.

Tito otkriva memorijalni spomenik na Mrakovici

- Biste narodnih heroja dr Mladena Stojanovića, Josipa Mažara Šoše i Esada Midžića su ispred Spomen-kuce „Mrakovica“.

- Na Pjesničkom zborištu je bista Skendera Kulenovića, autora poeme „Stojanka majka Knežopoljka“. Ovdje je i Drvored pjesnika, stabla koja zasaduju dobitnici nagrade „Skender Kulenović“ za poeziju.

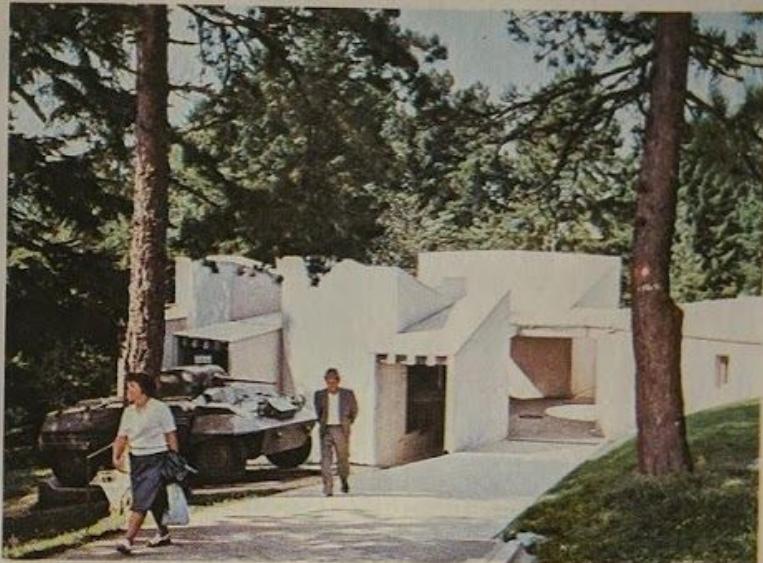
NACIONALNI PARK KOZARA

Kozara je proglašena šumom od istorijskog značaja 1957. godine. Deset godina kasnije prostor od 3.375 hektara pretvoren je u nacionalni park.

Planina Kozara se nalazi na širokom prostoru koji omeđuju rijeke Una, Sana, Sava i Vrbas. Duga je preko 70 a široka 30 km. Najviši vrh je *Lisina* (978 m) a ostali Rudine (910 m) i Mrakovica (806 m).

Guste šume i brojni proplanci djeluju raskošno, a planina pitomo, zbog razudenoći i stapanja sa ravnicom. Bogata je vodom.

Kozara je sjeveroistočno, povezana sa Prosarom (363 m). Između voda Sane i Une i obronka Kozare prostire se *Knešpolje*. Sa druge, istočne strane, zatvoreno Vrbasom i Savom, je *Lijevče polje*. Padine na južnoj strani poznate su pod imenom *Timar*.

Zgrada Muzeja

Odavno je zovu — „zelena krajška ljepotica“. Zbog starih i mlađih četinarskih i listopadnih šuma što su se splele i sakrile nebo, zbog proplanaka što blistaju u raskoši cvjetnih boja, zbog kao suza bistrih izvora, zbog voćnjaka, livada i oranica Potkozarja ...

U posebnom zakonu, koji je donijela Skupština SR Bosne i Hercegovine, utvrđena je i osnovna uloga Nacionalnog parka Kozara, koji obavlja naročito ove poslove:

- uređuje i obilježava istorijska mesta i događaje narodnooslobodilačke borbe i ostale spomenike kulture, u skladu sa propisima i spomen-obilježavanju,

- preduzima mјere za čuvanje i racionalno korišćenje prirodih rijetkosti i znamenitosti,

- omogućava, pod određenim uslovima, radnim ljudima i građanima posjetu Nacionalnom parku i razgledanje spomeničkih i prirodnih obilježja,

- radi na vaspitanju i obrazovanju radnih ljudi, a naročito omladine,

- omogućava odmor i rekreatiju omladini i radnim ljudima” ...

Napravljeno je više naučnih studija i elaborata na osnovu kojih su vrednovani svi elementi — od prirodnih ljepota, spomenika vezanih za istorijske događaje u prošlom ratu, mogućnosti za odmor — do zaokruživanja Nacionalnog parka Kozara, u jedinstveno svetilište revolucije.

Osnovu čini Memorijalna zona na Mrakovici. U čitavom Nacionalnom parku predviđeno je obilježavanje 31, a na širem području 350 istorijskih

Cas istorije kod spomenika na Mrakovici

mjesta — bitke, aerodromi, zbjegovi, bolnice, vojno-politički događaji, ratne radioniice, mjesta gdje je neprijatelj zlostavljao narod i drugo.

Nacionalni park Kozara, čije je sjedište u Prijedoru, kao ustanova od posebnog značaja razvio je široku aktivnost. Organizator je idejne, vaspitne, informative i izdavačke djelatnosti, a takođe se bavi urednjem i zaštitom spomenika i prirodnih rijetkosti.

Izdavačka djelatnost

Nastojeći da što bolje i potpunije posjetiocima približi događaje iz NOB na Kozari, Nacionalni park se od početka svog rada posebno angažovao oko izдавanja knjiga, publikacija i suvenira sa obilježjima Kozare.

Kao svoja vlastita izdanja do sada je objavio 30 naslova, od kojih su neka više puta obnavljana, u tiražu 300.000 primjeraka. Saraduje i sa drugim izdavačima.

Nagrada „Skender Kulenović“

Početkom septembra, svake godine, na Kozari se održavaju književni susreti, na kojima učestvuju literarni stvaraoci — predstavnici svih naših naroda i narodnosti. Završavaju mitingom revolucionarne poetske riječi ispred Memorijalnog spomenika, a prisustvuje više hiljada ljudi.

Za poseban doprinos književnom stvaralaštvu o NOB i socijalističkoj revoluciji na ovim susretima se dodjeljuje Književna nagrada „Skender Kulenović“, koju su do sada dobili Branko Čopić, Rodoljub Čolaković, Jure Kaštelan, Miško Kranjec, Mladen Oljača, Vasko Popa, Mihajlo Lalić i Blaže Koneski.

REZERVAT ŠUMSKE VEGETACIJE

Zaštiti, prezentaciji i racionalnom korištenju prirode u Nacionalnom parku se poklanja posebna pažnja.

Nedaleko od memorijalnog spomenika, s južne strane, neposredno uz prilazni put, nalazi se specijalni rezervat šumske vegetacije, površine 52 hektara. Ovaj dio Nacionalnog parka izaziva radoznalost i pažnju, ne samo naučnika, već i drugih posjetilaca koji žele da uživaju u sačuvanoj prirodi. Na ovom prostoru je obilje raznih šumskih sastojina, brojni izvori i kanjon potoka Zofik. Tu se često susreću stada srna i drugi stanovnici šuma.

POSEBNO LOVIŠTE „KOZARA“

Lovištem gazduje Nacionalni park Kozara. Površina lovišta je 18.000 ha i brdskog je tipa. Vrši se, prvenstveno, uzgoj i zaštita visoke divljači, kao i ostalih zaštićenih životinja.

Veliki broj raznih vrsta divljači stalno je nastanjen u lovištu, i to: srna, zec, divlja svinja, lisica, kuna, vjeverica, jazavac, divlja mačka, puh, tvor, a u prolazu jelenska divljač. Od pernate divljači najčešći su golub grivaš, fazan, jarebica, divlja patka, jastreb, soko, gavran i druge.

Prostor Parka od 3.375 ha je rezervat. U drugom dijelu lovišta vrši se planski odstrel divljači. Organizuje se i foto-lov.

ODMOR I REKREACIJA

Ovdje odmor, rekreacija i klimatsko liječenje imaju veoma dugu tradiciju. To su Mrakovici obezbjedile njene izvanredne prirodne i klimatske pogodnosti. Nadmorska visina od 806 m, čist planinski vazduh, šetnja kroz crnogorične šume, po cvjetnim livadama i proplancima djelotvorno utiče na popravljanje fizičkog i psihičkog zdravlja čovjeka.

Snijeg se zadržava oko 50 dana. Gostima za rekreativno skijanje nudi se ski-lift, vučnice i skijaška oprema. Radi i škola skijanja.

Ugostiteljski objekti smješteni su u centru Parka — na Mrakovici. Oni pružaju povoljne uslove za smještaj, odmor, klimatsko liječenje i rekreaciju.

SPOMENICI NOB NA ŠIREM PODRUČJU

Prijedor — • Spomen-kuca dr Mladena Stojanovića u kojoj se rodio i živeo ovaj istaknuti revolucionar • Zavičajni muzej • Spomenik dr Mladenu Stojanoviću • Spomenik na Urijama, mjestu gde su se spustili prvi partizanski piloti Franjo Kluz i Rudi Cajavec • Partizansko groblje na Urijama • Spomenik

Mladi su i zimi i ljeti najbrojniji posjetnici Kozare

na Patriji (G. Jelovac) probjelu neprijateljskog obruča u ofanzivi ljeta 1942. godine • Partizansko groblje u selu Palančiću — Poarne • Partizansko i groblje žrtava fašističkog terora u Orlovčima i Zajednicama (Trnopolje) • Spomen-kosturnica na Vitlovskoj • Spomen-česma i škola u selu Lamovita Prvoj krajiskoj udarnoj brigadi.

Bosanska Dubica — • Spomen-groblje u Drakseniću, selu u kome su ustase izvršile masakr naroda januara 1942. godine • Vise zajedničkih grobnica u Donjoj Gradini u kojima su sahranjene žrtve koncentracionog logora Jasenovac • Dvije zajedničke grobnice na Velinom brdu kod Bosanske Kostajnice, u kojima je sahranjeno oko 2.500 odraslih i djece — ubijeni 1942. godine • Spomenik Kluzu i Čajavcu u selu Meduvode, gdje je bio partizanski aerodrom • Partizansko spomen-groblje na Kruškovcu, selo Aginci, 12 km od Bosanske Dubice • Grobница na muslimanskom groblju u Bosanskoj Dubici u kojoj su sahranjene četiri omladinke — Muslimanke, obešene 20. septembra 1944. godine zbog saradnje sa NOP.

Bosanski Novi — • Spomenik „Majka partizanka“ na brdu Jablanica, iznad grada • Spomen-obilježja na Balju i Glininom brdu • Spomenici i groblja, partizanska i žrtava fašističkog terora, u Kostajnici, Dobriljinu, Blagaju i Svodaj-Brežici.

Bosanska Gradiška — • Stalna izložba „Putevi pobjede“, posvećena revolucionarnoj prošlosti Potkozarja i Lijevča polja • Spomen-park sa bistama narodnih heroja — Lepe Radić, Envera Siljaka i Stevana Dukića • Spomen-kosturnica poginulih boraca sa spomenikom u selu Vrbaška • Spomen-groblja žrtvama fašističkog terora u selima — Miloševo Brdo, Grbavci, Turjak, Romanovci, Mašići i Laminici • Spomen-dom „Lepa Radić“ u

Podgradcima sa stalnom izložbom „Revolucionarna prošlost Podgradaca“ • Spomen-groblje poginulih boraca • Spomenik „Bitka u obruču“ u Podgradcima • „Ranjena ptica“, prvi spomenik podignut djeci paloj u NOR, na Jokinom brdu kod Podgradaca (rad Tone Svetina) • Spomenik i spomen-česma „13 skojevki“, na 7 km puta Podgradci—Mrakovica.

Laktaši — • Spomen-kosturnica • Spomen-dom u selu Glamočanima • Spomen-groblje žrtvama fašističkog terora u selima Bakinci, Mrčevci i Maglajani.

Banjaluka — • Spomenik na Šehitlucima (rad A. Augustinčića), na mjestu gdje je početkom juna 1941. godine donesena odluka o podizanju ustanka u Bosanskoj krajini • Partizansko spomen-groblje • Kuća braće Mažar • Spomen-park na Kastelu sa bistama deset narodnih heroja • Spomen-kosturnica u selu Drakulić (6 km), u kojoj je sahranjeno 1.400 žrtava fašističkog terora • Spomen-groblje u selu Verići (35 km).

STARIJA ISTORIJA

Brojna su svjedočanstva o boravku čovjeka u ovim krajevima još od najstarijih vremena.

U Donjoj Dolini kod Bosanske Gradiške, jedno od najznačajnijih arheoloških nalazišta uopšte u Bosni i Hercegovini, iznosi na vidjelo dana sojeničko naselje na 40.000 kvadratnih metara, iz polovine drugog milenijuma prije naše ere. Naselje je postojalo 700 godina.

Ovdje su živjela ilirska plemena Mezeja i Japoda.

U blizini Laktaša prolazila je granica rimske provincije Ilirikuma i Panonije, a na mjestu Banjaluke bio važan vojnički kastrum.

U srednjem vijeku to je dio bosanske države, kada nastaju mnoga sadašnja naselja. Za vladavine Turaka pogranično je područje izloženo čestim napadima na sjeveru. Tako je, na primjer, Austrija tri puta zauzimala Bosansku Dubicu.

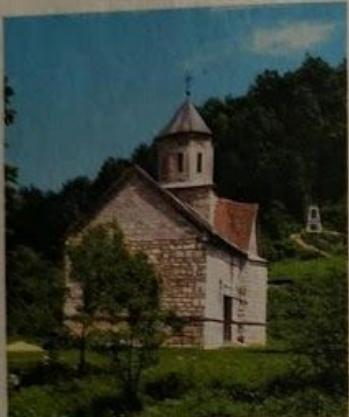
Slobodarske tradicije ovdje su veoma jake. O tome svjedoče i ustanci naroda 1858., 1875. i 1878. godine protiv turske vlasti. Bili su to pokreti koji su imali širokog odjeka u Evropi.

Prijedor (144 metara nad morem; 30.000 stanovnika), na obali Sane, nastao je krajem XVII. vijeka. Kada su Austrijanci zauzeli susjedni Kozarac, pa se ovamo preselilo muslimansko stanovništvo, grad se više razvija. Polovinom prošlog stoljeća značajnije trgovačko mjesto Bosanske krajine. Veći dio grada stradao u požaru 1882. godine.

Kozarac (3.500 stanovnika) se prvi put spominje kao utvrđenje sa crkvom u XIV. vijeku. U doba Turaka sjedište je kapetanije, a 1736. godine sagradene su džamija i kula od koje su sačuvani ostaci.

Bosanska Dubica (105 metara nad morem; 12.000 stanovnika), na obali Une, polovinom XIII. vijeka je kastrum koji pripada hrvatskoj Dubičkoj župi. Turci imaju ovdje snažno utvrđenje.

Manastir Moštanica udaljen je od Bosanske Dubice 14 km a od Mrakovice 20 km. Crkvu u romanskom stilu, ali sa pojedinim elementima maurskog, podigli su primorski majstori. Prvi put se spominje 1579. godine.

Manastir Moštanica

Kozaračko kolo

Rušena više puta, a u tri navrata obnavljana. Pored crkve je sahranjen Petar — Pecija Petrović, vođa narodnog ustanka protiv Turaka.

Bosanska Gradiška (95 metara nad morem; 14.000 stanovnika) nalazi se na obali Save. Spominje se prvi put 1295. godine kao Gradiški Brod, zbog prelaza preko Save. Pod Turcima je od 1537. godine i zove se Bebir. Tri puta je zauzima Austrija. Imala je carinarnicu, a od 1835. godine i kapetaniju.

Bosanski Novi (121 metar nad morem; 13.000 stanovnika), važna je saobraćajna raskrsnica na uštu Sane u Unu. Kao Castrum Novum spominje se 1280. godine. Kasnije je u posjedu porodica Babonjića i Zrinskih. Turci ga zauzimaju 1557. godine.

Bosanska Kostajnica (3.1000 stanovnika) na desnoj obali Une. Na suprotnoj strani rijeke je Hrvatska Kostajnica. Novije naselje osnivaju 1862. godine Muslimani, prebjegli iz Srbije. Napreduje od Napoleonovih vremena, kada je podignut most preko Une.

Laktaši (126 metara nad morem; 3.000 stanovnika), u blizini Vrbasa, poznati su kao banjsko lječilište.

Banjalučka (164 metra nad morem, 130.000 stanovnika) najveći je grad Bosanske krajine, centar društvenog, privrednog, i kulturnog života šire regije. Ima Univerzitet sa više fakulteta. Uvijek na ljudskim putevima, bila je i neka vrsta „kapije“ između ravnicе Panonije i planina. Ovdje je živilo ilirsко pleme Mezeja. Rimljani su podigli jak vojnički castrum. U srednjem vijeku pripada župi Žemljani — oko su tvrdi gradovi Greben (1192. godine), Vrbaški grad (1295), Zvečaj, Bočac, Žemljani. Turci osvajaju Banjaluku, najvjerojatnije 1528. godine. Od tada to je značajan grad, a neko vrijeme i sjedište Bosanskog pašaluka. Austro-Ugarska, kao okupator (1878), dočekana je sa otporom, a posebno nezadovoljstvo izaziva aneksija 1908. godine. Postoje mnogi vrijedni kulturno-istorijski spomenici — džamije Ferhadija i Arnaudija, Sahat-kula, nišani, Kastel i drugi.

Hotel „Kozara“ na Mrakovici

INFORMACIJE

NACIONALNI PARK KOZARA

Sve informacije o mogućnostima posjete, obilaska i boravka na Kozari:

- Nacionalni park Kozara, 79901 Prijedor, Ulica Vuka Karadžića 43; telefoni (079) 21-169, 21-106.
- Hotel „Kozara“ na Kozari, Mrakovica, telefon (079) 21-229.
- OOOUR Društvena ishrana, Prijedor, telefon (079) 23-307.

DOLASCI

Mrakovica, kao centar Kozare, veoma je pristupačna. Putevima se na nju dolazi:

- Od **Kozarca**, udaljenog 12 km, na putu Banjaluka—Prijedor—Bihac.
- Od **Bosanske Gradiške**, na magistralnom pravcu Okučani—Banjaluka—Jajce—Sarajevo, koja je preko Gornjih Podgradaca udaljena 37 km.
- Od **Prijedora**, preko Kozarca, 24 km.
- Prijedor je **željeznička stanica** na pruzi Banjaluka—Prijedor—Bosanski Novi—Sunja, koja vezuje željezničke pravce Zagreb—Beograd i Vrpolje—Sarajevo.

VODIČKA SLUŽBA

Nacionalni park Kozara ima posebno organizovanu stručnu vodičku službu.

Casovi istorije crže se u Memorijalnom zidu, a takođe i u dvorani Muzeja koja služi za projekciju dokumentarnih filmova.

SMEŠTAJ

Smještaj i ostale turističko-ugostiteljske usluge pruža RO RŽR Ljubija, OOUP Društvena ishrana, Prijedor, telefon (079) 23-307.

- Hotel „Kozara“ (87 ležaja), B-kategorija, telefon (079) 21-229.
  - Omladinsko naselje „Bratstvo-jedinstvo“, sa 500 ležaja, ekspress-restaurantom, razglasnom stanicom i terenima za sportove.
  - Planinarski dom „Kotlovača“ sa 60 ležaja.
  - Restoran „Bijele vode“ na Mrakovici.
- RO „KOZARATURIST“, PRIJEDOR, M. Tita 94.
- Hotel „Balkan“ (100 ležaja), C-kategorije, telefoni (079) 21-350, 22-888
  - RO „SANA“ PRIJEDOR, Partizanska bb
  - Hotel „Prijedor“ (300 ležaja), B-kategorije, telefoni (079) 24-551, 24-166
  - OOUP „KNEŠPOLJETURIST“, BOSANSKA DUBICA, M. Tita 19
    - Hotel „Park“ (100 ležaja), B kategorije - Restoran „Milića Gaj“ (12 ležaja), telefoni (079) 43-051, 43-366.

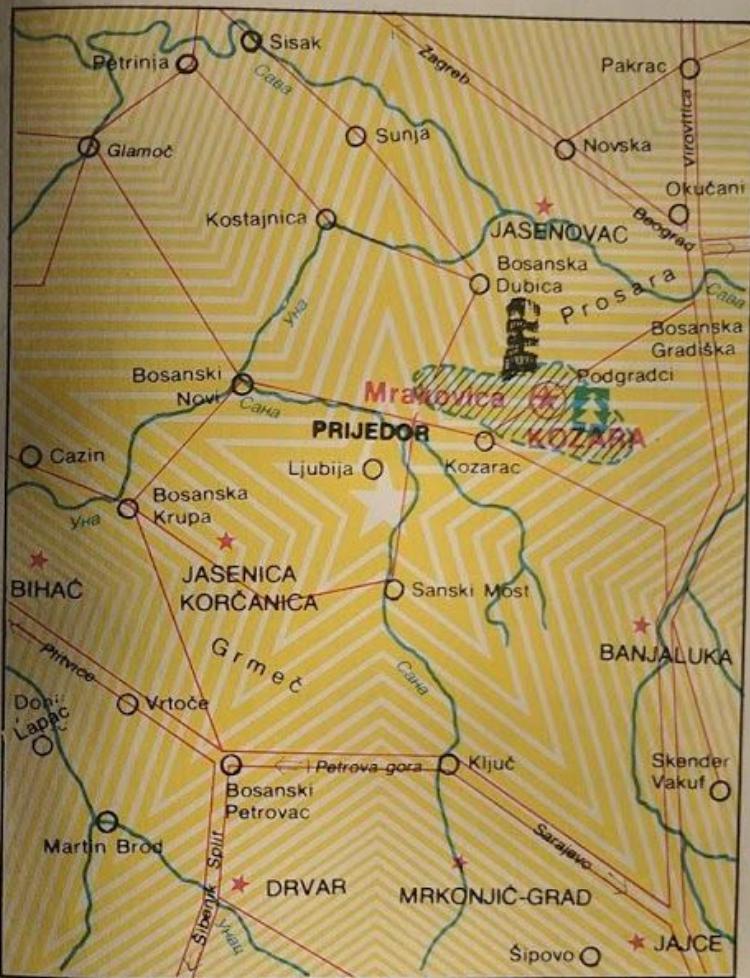
PARKING

Na samoj Mrakovici se nalazi nekoliko velikih površina uredenih za parkiranje, koje mogu istovremeno da prime više desetina autobusa i nekoliko stotina putničkih automobila.

U neposrednoj su blizini spomenika i svih ostalih sadržaja ovog memorijalnog kompleksa.

VAŽNIJI TELEFONI U PRIJEDORU

Aeroklub „Prva partizanska avijacija“, M. Tita 55	21-238
Automoto društvo „Mažar Šoša“, Save Kovačevića 15.....	22-040
Autotransportna RO — Biletnica	21-085
Banka: — Jugobanka, Petra Preradovića bb	21-222
PBS—Osnovna banka, Salvador-a Aljendea 9	21-311
Hotel „Balkan“, M. Tita bb	21-350
Kozaraturist, turistička agencija	21-329
Lovačko društvo Mrakovica, Omladinska 39	21-792
Medicinski centar „Dr Mladen Stojanović“, Kozarska bb	21-911
— Hitna pomoć, Kozarska bb	94, 21-783
— Bolnica, Milana Vrhovca bb	21-911
Muzej Kozara, Partizanska 25	21-334
Opštinski odbor SUBNOR, Oslobođilaca Prijedora 6	21-059
PTT saobraćaj, Moše Pijade 10	21-453
RO RŽR Ljubija	21-444
Sekretarijat unutrašnjih poslova, Moše Pijade 4	21-811
— Stanica milicije	92, 21-163
Skupština opštine Prijedor, I. L. Ribara bb	21-044
Transportno-turistički biro, Rade Kondića bb	21-013
Željeznička stanica Prijedor	21-021

UDALJENOST

Mrakovica (Kozara) — Kozarac	12 km	Mrakovica — Banjaluka — Jajce	131 km
Mrakovica — Kozarac — Prijedor	24 km	Mrakovica — Banjaluka — Sarajevo	261 km
Mrakovica — Kozarac — Banjaluka	55 km	Mrakovica — Prijedor — Jasenovac	71 km
Mrakovica — Podgradci — Bosanska Gradiška	41 km	Mrakovica — Jasenovac — Zagreb	183 km
Mrakovica — Prijedor — Bihać	114 km	Mrakovica — Jasenovac — Beograd	363 km

Sadržaj

Uvod	4
USTANAK 1941. GODINE	
Odred	7
Podgradići	8
Mrakovica	8
Narodnooslobodilački odbori	9
Draksenić	9
OSLOBODENJE PRIJEDORA	10
PARTIZANSKI AVIONI	10
NEPRIJATELSKA OFANZIVA NA KOZARU	
Sudbina naroda	14
Palež	14
DO KRAJA RATA	15
PARTIZANSKE JEDINICE	16
SIMBOLI KOZARE	
Dr Mladen Stojanović	17
Josip Mažar Šoša	18
Esad Midžić	19
ZNAMENJE KOZARE	
Memorijalni kompleks	20
Spomenik	20
Memorijalni zid	21
Muzej	21
NACIONALNI PARK KOZARA	
Izdavačka djelatnost	22
Nagrada „Skender Kulenović“	22
Rezervat šumske vegetacije	23
Posebno lovište „Kozara“	25
Odmor i rekreacija	27
SPOMENICI NOB NA ŠIREM PODRUČJU	25
STARJA ISTORIJA	27
INFORMACIJE	
Dolasci	29
Vodička služba	29
Smještaj	30
Parking	30
Važniji telefoni u Prijedoru	30
UDALJENOSTI	31